

Journal of Universal History Studies

Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı¹
**Abulfaz Elchibey's Perspective on Turkic World Issues with Particular Focus on
Azerbaijan**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 30.09.2020/06.10.2020

pp. 216-237

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3/(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) • October • 2020 •

Erhan Yoska

Erciyes University, Assistant Professor, Department of History, Kayseri, Turkey

Email: eyoska@erciyes.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-8199-282X

Cite: Yoska, E . (2020). Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı . Journal of Universal History Studies, 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 216-237. DOI: 10.38000/juhis.803032

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

XX. Yüzyılda Azerbaycan'ın yetiştirmiş olduğu önemli devlet adamlarından Ebulfez Elçibey, Azerbaycan'ın ve Türk dünyasının meseleleriyle ilgilenmiş ve bir tarihçi bakış açısıyla meselelere çözüm önerileri getirmiştir. Üniversite yıllarından itibaren Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Karabağ meselesi, Güney Azerbaycan'ın istiklali ve bütünleşmesi, Türk dünyası birliği ve Türk dünyasının siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve kültürel problemleri üzerinde tespitler yapmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Azerbaycan'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Elçibey, Azerbaycan ve Türk dünyasının sorunlarını çözmeye fırsatı bulmuştur. Elçibey bağımsız, milli ve demokratik bir Azerbaycan'ın kurulmasını sağlamış, bunun yanında Ermeni işgal ve istilası altında bulunan Karabağ'ın kurtarılması ve Bütün Azerbaycan'ın gerçekleşmesi için mücadele etmiştir. Dilde, Fikirde ve İşte Birlik anlayışıyla; siyasi, askeri, ekonomik, kültürel işbirliğine dayalı Türk Birliği mefkûresi üzerinde durmuştur. Gerek Çarlık Rusya'sı gerekse Sovyetler Birliği dönemlerinde uygulanan politikalara bağlı olarak, Türk dünyasında ortaya çıkan Türklük şuuru, ortak alfabe, milli ordu gibi konulara da değinmiştir. Elçibey'in yazmış olduğu eserler, yapmış olduğu konuşmalar ve dönemin kaynaklarından yararlanılmak suretiyle, Azerbaycan özelinde, Türk dünyasının meselelerine bakışı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elçibey, Karabağ, Güney Azerbaycan, Türk Dünyası

Abstract

Abulfaz Elchibey, one of the important statesmen that Azerbaijan raised in the 10th century, dealt with the problems of Azerbaijan and the Turkic world and brought solutions to the issues with a historian's point of view. Since his university years, he started to make observations on the independence of Northern Azerbaijan, the Karabakh issue, the independence and integration of South Azerbaijan, the unity of the Turkic world and the political, military, socio-economic and cultural problems of the Turkic world. Having won the presidential elections held in Azerbaijan after the collapse of the Soviet Union, Elchibey obtained the opportunity to solve the problems of Azerbaijan and the Turkic world. Elchibey ensured the establishment of an independent, national and democratic Azerbaijan, as well as struggling for the liberation of Karabakh, which was under Armenian occupation and invasion, and the establishment of a unified Azerbaijan. With the understanding of Unity in Language, Idea and Work, he focused on the concept of the Turkish Union based on political, military, economic and cultural cooperation. He also touched upon issues such as the Turkish consciousness, the common alphabet, and the national army that emerged in the Turkic world, depending on the policies implemented in both Tsarist Russia and the Soviet Union periods. The works written by Elchibey, his speeches and his view of the issues of the Turkic world in particular for Azerbaijan were examined in detail by making use of the sources of the period.

Keywords: Elchibey, Karabakh, South Azerbaijan, the Turkic World

Giriş

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan topraklarının, Rusya ve İran tarafından işgal edilmesinden sonra, Mehmet Emin Resulzade, Ali Bey Hüseyinzade ve Settar Han gibi Türk devlet adamları, bütün ve bağımsız Azerbaycan'ı yeniden kurabilmek adına büyük mücadele vermişlerdir. Bu devlet adamlarının sonuncusu, ömrünü Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine adayan Ebulfez Elçibey olmuştur. Türklüğe ve Türk dünyasına karşı sınırsız bir sevgiye sahip olan Elçibey, 24 Haziran 1938'de Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı Ordubad İlçesinin Keleki köyünde dünyaya gelmiştir (Tahirzade, 2020, s. 480). 1957 yılında S. M. Kirov Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Şarkiyat Fakültesi'nin Arap Filolojisi'ne giren Elçibey, 1962 yılında yüksek eğitimini tamamlamıştır. SSCB Su İşleri Araştırma Enstitüsü Bakü şubesinde Rusça-Arapça tercümanı olarak görevine başlamış ve Sovyet- Mısır ortak projesi olan Nil nehri üzerindeki Asvan barajı inşaatı için Mısır'da bulunmuştur. Elçibey, yurtdışı görevinden 1964 sonlarında döndükten sonra lisansüstü eğitime başlayarak, Azerbaycan'ın XX. yüzyılda yetiştirdiği önde gelen ilim adamları arasında yer alan Prof. Dr. Ziya Bünyadov danışmanlığında Tolunoğulları Devleti (868-905) adlı doktora tezi ile tarih alanında doktor unvanını almıştır (Elçibey, 1997, s.4). Elçibey içinde yanan Türklük aşkını doktora tezinde ortaya koymaya çalışmış, hilafetin dağılmasından sonra kurulan ilk Türk devletinin tarihini öğrenmek, araştırmak ve topluma kazandırmak istemiştir. Elçibey, IX. Yüzyılın ikinci çeyreği ile X. yüzyılın ilk yarısında başta Tolunoğulları tarihi olmak üzere, Ortadoğu tarihinin başlıca siyasi, sosyo-ekonomik ve jeopolitik gelişmelerini ortaya koymuştur. Bunun yanında çalışmasında Türklerin örgütlenme, dayanışma ve devlet kurma yeteneğini ifade etmiştir (Elçibey, 1997, s.9).

Lisansüstü eğitimini tamamlayan Elçibey, Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Asya ve Afrika ülkeleri tarihi kürsüsünde başöğretmen olarak göreve başlamıştır (Güler, 2006, s. 22). Türk dünyasının yetiştirdiği büyük dava ve fikir adamlarından olan Elçibey üniversitede ders verirken; öğrencilerine milli bir ruh vermenin, vatan, millet ve bayrak sevgisi aşılamanın gayreti içinde olmuştur. “*Biz Türk'üz ve Türklüğümüzle gurur duymalıyız. Kendi ana dilimizden başka bir dille konuşmamalıyız. Bu ana dilimizi tahkir etmektir.*” diyen Elçibey, üniversiteyi milli amaçları yönünde bir mahfil haline getirmiştir (Aydın, 2018, s. 503). Öğrencilerine Divânü Lügâti't-Türk'ten, Göktürk Kitabelerinden kısımlar okuyan (Akyol, 2001, s. 34) Elçibey, KGB tarafından öğrenciler arasında Sovyet karşıtı milliyetçi propaganda yapmak suçundan 1975 yılı ocak ayında yargılanıp tutuklanmıştır (Tahirzade, 2020, s.481). 17 Temmuz 1976 tarihine kadar Bakü taraflarındaki Karadağ Taş Ocağı İşletmesi'ne bağlı ıslah ve çalışma kampında tutulan ve “*Ey Ulu Allah'ım Türklüğümü benden esirgeme*” (Akyol, 2001 s. 34) diye dua eden Elçibey, tahliye edildikten sonra bir müddet işsiz kalmış ve eski hocası Cihangir Bey'in yardımlarıyla Azerbaycan İlimler Akademisi'nin El Yazmaları Araştırma Enstitüsü'nde memuriyet hayatına yeniden başlamış ve bu görevini Cumhurbaşkanı olana dek sürdürmüştür. (Gezenferoğlu, 1995, s. 110.) Elçibey, söz konusu görevi boyunca klasik ve çağdaş Arapçayı öğrenerek Ortadoğu ülkelerinin tarih, edebiyat, felsefe ve kültürünü iyi derecede tetkik etmiştir. Aynı zamanda başta Azerbaycan olmak üzere, Türk dünyasının tarihî meselelerini inceleme fırsatı bulmuştur. Üniversitesi öğrenimi ve iş hayatının ilk yıllarından itibaren milli şuuru benimsemiş bir Türk aydını profili çizen Ebulfez Elçibey, hem doğu hem de batı kültür ve medeniyetini derinlemesine idrak etmeye çalışmıştır (Türker, 2018 s. 21). “*Türkler okuyunca Türk olduklarını bilirler*” (Aydın, 2018, s. 502) diyen Elçibey tarihten başlayarak dil, edebiyat, ekonomi, siyaset, sosyoloji, kültür ve sanata dair eserleri okuyarak, düşünce dünyasını geliştirmiştir. Türk dünyası ile ilgili olarak başta örnek aldığı ve askeri olmakla iftihar ettiği Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Mehmet Emin Resulzade, Gaspıralı İsmail Bey, Hüseyinzade Ali, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gibi münevverlerden edindiği birikim, genelde Türk

dünyasında özeldede ise Azerbaycan tarihinde mümtaz bir yere sahip büyük liderin ortaya çıkmasına vesile olacaktır (Halilova, 2012, s. 75).

Elçibey'in Tespitleri

Ebulfez Elçibey öğretim üyeliği zamanında ve El Yazmaları Araştırma Enstitüsü'nde görevli olduğu yıllarda Türk dünyası ile ilgili tespitlerini ortaya koymaya başlamıştır. Bu tespitlerden ilki Sovyet Rusya'nın Türk halklarına yönelik uyguladığı komünist rejim olmuştur (Türker, 2018, s. 22.). Bolşevikler 3 Aralık 1917 tarihinde neşrettikleri ihtilal beyannamesine göre Türk ellerine komünist eşitliği vad ederek, her millete kendi kaderini ve idaresini tayin etmek, dinî ve milli serbestlik gibi haklar tanımışlardır. Ancak Bolşevik liderleri daha işin başından itibaren doğruyu söylememişlerdir. Sovyet sistemi; Rus sömürsünün örtüldüğü yeni bir yaşam tarzı olarak Rus olmayan milletlere sunulmuştur. Bu bağlamda Çarlık Rusya'nın Rus olmayan milletlere yönelik takip etmiş olduğu sosyo-ekonomik politikanın varisi olan Sovyetler Birliği, Azerbaycan coğrafyasından asla vazgeçmek istememiştir. Birliğin kurucusu Lenin'e göre Bakü Rusya'nın ayrılmaz bir parçasıdır ve ne pahasına olursa olsun Rusya'nın kontrolünde tutulması gerekmektedir (Saray, 2014, s. 53). Bunu gerçekleştirmek için, Lenin'in emriyle Kafkasberisindeki Sovyet gücünü temsil eden Bakü Komünü teşkil edilmiştir. Mehmet Emin Resulzade'nin *"Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez"* anlayışıyla kurulan Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin istiklaline son vermek isteyen Bolşevikler, kendi fikirlerini benimseyen kişileri bulmak suretiyle ülkede tedhiş ve terörü artırmış, ekonomik hayatı kötüleştirerek ümitsizliğe düşen halka komünizmi bir kurtuluş reçetesi olarak sunmuşlardır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin Türk dünyasında komünizm ile birlikte amacı milli ve dini kültürden nasibini almamış yeni bir Sovyet vatandaşı meydana getirmektir. (Gömeç, 2011, s. 89) Bu tarihî gerçeği Elçibey:

"Komünizm hakların eşit yaşamasını bütün nimetlerin insanlar arasında eşit paylaşılmasını öngörür. Oysa Moskova yönetimi komünizm adı altında Rus şovenizmini destekliyor. Rus halkının diğer milletler üzerinde ezici güç olmasını sağlıyor. Mesela Lenin Komünist Partisi'ni kurarken halklara azadlık vadetmişken, güçlendikten sonra bu halkları Sovyet Birliği adı altında toplayarak bağımsız olmasını engellemiş ve sömürmüştür."

şeklinde ifade etmiş (Bilgin, 2016, s. 96), eski Rusya ve Sovyetler Birliği'nin; eşit insanların kardeşçe yaşadığı bir cennet olmadığını, bu sözde hürriyet ülkesinde, Türklerin ancak üçüncü sınıf vatandaş olduklarını dile getirmiştir (Gömeç, 2011, s. 199).

Elçibey'in üzerinde durduğu ikinci mesele ise Azerbaycan'ın adeta bir sömürge gibi idare ediliyor oluşu idi. (Türker, 2018, s. 22). XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan işgal ve istila ile Ruslar; başta Bakü petroleri olmak üzere Azerbaycan'ın tüm zenginliklerini daimi olarak ellerinde tutmak istemişler ve bu maksatla Azerbaycan'a binlerce Türk olmayan göçmeni getirip yerleştirmişlerdir. Bu ekonomik politika ile bölgenin zenginliklerinden Ruslar, Ermeniler gibi Türk olmayan unsurlar istifade ederlerken, Azerbaycan Türkleri ise kendi ülkelerinde sürekli olarak fakirleşmişlerdir (Saray, 2014, s. 39). Bu ekonomik anlayış Sovyetler Birliği zamanında da planlı bir şekilde devam etmiştir. Komünist Parti'nin 1929-1933 yılları arasında uyguladığı Kolhozlaştırma hareketi neticesinde, Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin vazgeçilmez ülkelerinden biri haline gelmiştir. Sovyetler Birliği Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz başta olmak üzere, yeraltı kaynaklarından, verimli tarım arazilerinden azami derecede istifade etmek için birçok ekonomik hamlelerde bulunmuştur. Ancak Azerbaycan başta olmak üzere Türk dünyasından elde etmiş olduğu servetin büyük bir kısmını Moskova'ya aktarmış, hâkimiyeti altındaki Türklere hayatlarını devam ettirecek miktarda bir pay bırakmıştır. Elçibey bu ekonomik düzeni Rus şovenizmine bağlı bir sömürü olarak ortaya koymuştur.

Bu bağlamda Sovyetlere bağlı bütün cumhuriyetlerin petrol ve doğalgaz boru hatları, demir ve kara yolları Rusya üzerinden geçmek suretiyle ekonomik bir bağıllık oluşturulmuştur (Gömeç, 2011, s. 84). Elçibey'in Arap ülkelerinde şahit olduğu İngiliz ve Fransız sömürgeciliği ile Rusların Türk kökenli halklar üzerinde yürüttükleri politikalar arasında hiçbir fark yoktur. O, bu düzeni;

“Biz biliyoruz ki, Azerbaycan Sanayinin %93'ü Moskova'ya bağlıdır; Yüzde 7'si Azerbaycan hükümetindedir. Moskova ekonomimizin %93'üne hükmetmekle kalmıyor; Apşeron yarımadasını da mahvediyor. Ayrıca Azerbaycan'da ücretler; öteki cumhuriyetlerden dört-beş kat daha az... Mesela Sibir'de aynı işi yapan adam 1000 manat kazanıyorsa, Azerbaycan'da aynı işi yapan adam 100 manat kazanıyor. Bunun yanında Azerbaycan bir ham madde deposudur. Moskova bizden pamuğu ham olarak 1 rubleye satın alıyor; dokuduktan sonra bize 10 rubleye satıyor. Azerbaycan'ın bütün mamulleri böyle sömürülür; bu bir ekonomi değildir; talandır.”

şeklinde ifade etmiştir (Akyol, 2001, s. 25). Elçibey'in tespit ettiği üçüncü konu ise Türkçenin bu topraklardaki geleceğidir. O'na göre böyle giderse toplumun Rusça konuşmaya özendirilmesi ve resmi kurumlarda Türkçe yazışmaların yasaklanması neticesinde Türkler büyük bir asimilasyona uğrayacak, bu nedenle de Azerbaycan'daki Türk milli varlığı tehlikeye girecektir (Türker, 2018, s. 23). Gerçekten de gerek Çarlık Rusya'sı gerekse Sovyetler Birliği dönemlerinde Türk dünyası üzerinde milli şuuru ortadan kaldıracak bir eğitim ve kültür politikası takip etmişlerdir. Ruslar, Gaspıralı İsmail Bey'in ortaya koymuş olduğu *“Dilde, Fikirde, İşte Birlik”* anlayışını ortadan kaldırmak amacıyla Türk dilli topluluklar üzerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmaların sonucunda Sovyet halkı ve yurtseverliğinden oluşan bir Sovyet Milleti meydana getirmek amacıyla Ruslar, Türk dünyasında alfabe meselesini gündeme getirmişlerdir. Azerbaycan ve Türkistan Türklerini, Türkiye'nin tesirinden kurtarmak için, hâkim oldukları Türk yurtlarında Rusçanın eğitim ve bilim dili olmasını mecbur tutmuşlardır. Sonrasında bütün Türk dünyasının kullanmakta olduğu Arap alfabesi yerine Latin alfabesine geçmişlerdir (Saray, 2014, s. 66). Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün; Türkiye'nin çağdaşlaşması yanında, Türk dünyasında dil birliğini sağlayabilmek adına 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesine geçmesi, Türkiye'nin Kafkaslarda ve Türkistan'da nüfuzunun artmasına sebep olmuştur. Bu gelişme üzerine Komünist Parti hem Türkiye'nin Türk dünyasındaki nüfuzunu kırmak hem de Türkler arasındaki alfabe birliğini bozmak için Onlara ayrı ayrı Kiril alfabesi hazırlamıştır (Gömeç, 2011, s. 89). Bu mecburiyet Türk dünyasında eğitim ve kültür alanında menfi bir rol oynamış, Sovyetleştirme politikasını hızlandırmıştır. Dilin, kültürün en önemli ögesi olduğunu tespit eden Elçibey, daha öğrencilik ve hocalık yıllarında ana dilinin tebliğini yapmış ve Türkçenin, Rusçadan bir eksiğinin olmadığını, aynı zamanda bilim ve sanat dili olabileceğini etrafındakilere anlatmış, özellikle gençlere ana dillerine sahip çıkmalarını öğütlemiştir (Güler, 2006, s. 99). Elçibey'in Sovyet aleyhtarı söylemlerde bulunması ve ortaya koymuş olduğu Türkçülük fikirleri sonucunda kendisine, 19 Mart 1975 tarihinde dava açılmıştır. Elçibey çıktığı mahkemede dil meselesi ile ilgili ifadelerde bulunmuştur. O Azerbaycan'daki anadil gerçeğini;

“...Ben öğrencilerimden ana dillerinde okumalarını, ana dillerini unutmamalarını rica ettim. Onlara, ana dilini bilmeyip Rus Dilinde tahsil alan Azerbaycanlıların ahmak olduklarını söyledim... Azerbaycan halkı Ruslaştırılıyor; buna karşı mücadele etmemiz gerekiyor. Azerbaycan Dili'nin asimile edilmesi hakkında olan sohbetlerimi talebe ve yoldaşlarıma karşı 1970 yılından beri yapıyorum... Ben öğrencilerime geçmişte olduğu gibi (Çar Rusya'sı zamanı) şimdi de Azerbaycan'ın Rus müstemlekesi olduğunu söyledim...”

sözleriyle ifade etmiş (Güler, 2006, s. 33), anadilin vazgeçilmez olduğunu tereddüt etmeden savunmuştur.

Elçibey, üniversite ve iş hayatındaki yakın çevresine ve öğrencilerine Sovyetler Birliği'nin çökeceğini, İran'ın liberalleşeceğini ve esaret altındaki Türklerin bağımsızlıklarını kazanacaklarını sıklıkla dile getirmiş (Halilova, 2012, s. 60), Atatürk'ün "*Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler, her tarafta yıkılmaya mahkûmdurlar*" (Bakiler, 2009, s. 288) telakkisiyle mücadelelerini sürdürmüştür. Azerbaycan Türklüğünün Sovyet tahakkümü altında yaşadığı buhranlı yıllarda Elçibey, emperyalistlere karşı yürütülen bağımsızlık mücadelelerinden dersler çıkarmış, bu nedenle de Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir ve düşüncelerini çok iyi bir şekilde idrak etmiştir. O, Atatürk'e olan hayranlığını;

"...Atatürk'ü ve Türk dünyasının büyüklerini öğrendim ve gördüm ki, Atatürk Türk dünyasının son iki yüz yılda yetiştirdiği en büyük şahıstır. Doğrudur. Emir Timur, Çingiz Han büyük cihangirlerdir. Dünya imparatorluğu kurmuşlardır. Onları inkâr etmek olmaz, güçlü dâhilerdir. Sultan Selim, Fatih, Sultan Bayezid, Selçuklu Sultanı Alparslan vb. Türk dünyasının, Türk devletçiliğinin doğrudan gurur kaynaklarıdır. Ancak Atatürk yeni ve çağdaş bir devletin temelini atmıştır"

sözleriyle ifade ederek, (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s.265) bağımsız, milli ve demokratik Azerbaycan için, Türkiye modelinde bir çağdaşlaşma hareketini benimsemiştir.

Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Azerbaycan Halk Cephesi

1985 yılında Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nin başına geçmesi ile birlikte başlattığı Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık) siyaseti bütün Sovyet Cumhuriyetlerini olduğu kadar, Azerbaycan'ı da derinden etkilemiştir. Sovyetler yönetimi Birliği meydana getiren cumhuriyetlerdeki ekonomiyi düzeltmek için 1986 yılında, yeniden yapılanma (Perestroyka) politikasını uygulamaya koymuştur. Ekonomideki yeniden yapılanmayı, siyasetteki açıklık (Glasnost) politikası takip etmiştir. Açıklık politikası ile kısmen özgürleşen politik ortamda, Sovyetler Birliği'ni meydana getiren milletler komünizme bağlılıklarını sorgulamaya başlamışlardır. Ortaya çıkan ılımlı havadan etkilenen Azerbaycan'da milli duruşa sahip olan aydınlar, Moskova'nın Azerbaycan siyasetini tenkide başlamışlardır (Saray, 2014, s.70). Tüm Türk dünyasında olduğu gibi, Azerbaycan coğrafyasında da, Rusların yapmış olduğu haksızlıklar, aydınlar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan Türklerinin haksızlıklara karşı açık tavrı ve devamında müstakil bir hayat istekleri Moskova'yı oldukça tedirgin etmiştir. Moskova yönetimi; Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü ve ne pahasına olursa olsun kontrolü altında tutulması gerektiğine inandığı Azerbaycan'daki, petrol ve doğalgaz gelirlerinden mahrum olmak istemediğinden Ermenileri el altından kıskırtmaya başlamıştır (Saray, 2014, s. 72). Azerbaycan Türklüğünü Ermeni saldırılarından korumak amacıyla oluşturulan halk hareketinin liderlerinden biri de bizzat Ebulfez Elçibey'dir.

Kuzey Azerbaycan'daki Rus politikalarına son vermek, Azerbaycan Türklerini Ermeni saldırılarından korumak için birçok demek, birlik vb. oluşumu bir araya getiren Elçibey, 16 Temmuz 1989 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi'ni resmi olarak kurmuştur (Halilova, 2012, s. 141). Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi; bir yandan Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılarını engellemeye çalışırken diğer yandan da milli çıkarları ön planda tutarak, Glasnost ve Perestroyka kapsamında demokratikleşme sürecinin ülkede yayılmasına gayret etmiştir. Azerbaycan milli bağımsızlık hareketinin önderi Elçibey 13-17 Temmuz 1991 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi'nin 1. Kurultayında Sovyetler

Birliği Komünist Partisinin yaklaşık 70 yıllık hâkimiyetinin artık bittiğini ve SSCB'nin aşamalı bir şekilde dağılacığını dile getirmiştir (Tahirzade, 2020, s. 484). KGB ve Kızılordu'nun 19 Ağustos 1991 tarihinde Gorbaçov'u görevden uzaklaştırmaya yönelik gerçekleşen darbe girişiminin başarıya ulaşmaması neticesinde Sovyetler Birliği'nin iktidarı son bulmuş, Azerbaycan 29 Aralık 1991 tarihinde yapılmış olan referandum ile bağımsızlığını ilan etmiştir. 7 Haziran 1992 tarihinde Bağımsız Azerbaycan'da yapılan demokratik seçimlerde oyların çoğunu alan Elçibey, Devlet başkanı seçilmiştir (Gömeç, 2011, s. 91). Azerbaycan'ın tam bağımsız, sosyal hukuk devleti olması için mücadele veren Elçibey, aynı zamanda milli bir ordu kurmak, Karabağ' da Ermeni saldırılarına son vermek ve ekonomiyi ayakta tutmak gibi çözüm bekleyen sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Devlet başkanı seçildikten sonra Elçibey, hayatını adanmış olduğu ülkülerini gerçekleştirmek için gerekli olan imkânları bulmuştur. Bu bağlamda 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nde yaşanan siyasi, sosyo-ekonomik sorunlar ile bunların Azerbaycan'a yansımaları, Karabağ bölgesindeki gelişmeler ve Güney Azerbaycan'ın içinde bulunduğu ahval Elçibey'in Sovyet rejimi ve İran arasında paylaşılmış topraklar üzerinde milli bir devlet kurmak iddiasıyla ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Türker, 2018, s.26).

Elçibey'in Karabağ Meselesine Bakışı

Elçibey, Azerbaycan Halk Cephesi liderliği döneminden başlayarak cumhurbaşkanlığından ayrıldığı süreye kadar Türk dünyasını ve meselelerini her zaman ve zeminde cesaretle savunmuştur. Bütün bu tarihî gelişmeler göz önüne alındığında Elçibey'in Türk dünyası problemlerine bakışı dört aşama üzerinden değerlendirilmektedir. Elçibey Türk dünyasının problemlerine Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarılması, Güney Azerbaycan ile birleşme ve Türk Birliği'ne geçme şeklinde yaklaşmıştır (Özfatura, 2001, s.151). Elçibey'in üzerinde hassasiyetle durduğu temel sorun, Türk dünyasının kanayan yarası Karabağ meselesi olmuştur.

Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan'ın işgali altında bulunan Gökçe Göl çevresindeki dağ ve ovalardan oluşan bölgeyi içine alan Karabağ, tarihin en erken dönemlerinden XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türk-İslam devletlerinin hâkimiyetinde kalmıştır (Aslanlı, 2002, s. 194). Elçibey M.Ö. VII-II. yüzyıla tarihlenen ve Hazar'ın batısından başlayarak Kür-Aras ovaları ile Kızılızen ve Urmiye gölünü çevreleyen bölgenin en eski Türklük merkezlerinden ve yurtlarından olduğunu ifade etmiştir (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s.230). Elçibey, Kür-Aras nehirleri etrafında oluşan Azerbaycan medeniyetini Türkistan medeniyetinin ardılı, Fırat-Dicle nehirlerinin havzalarını kapsayan Ön Asya medeniyetinin ise öncülü şeklinde yorumlamıştır. Yani Azerbaycan ve Karabağ'ı içine alan coğrafya Anadolu, Suriye, Irak topraklarından önce Türklükle tanışmıştır. İşte Türkmençay anlaşması ile Çarlık Rusya'sına bağlanan Karabağ coğrafyasına, bu tarihten sonra Kafkasya, Anadolu ve İran topraklarında yaşayan Ermeniler yerleştirilmeye başlanmıştır (Saray, 2014, s. 29). Bu iskân siyaseti ile Rusya; İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin Kafkaslara doğru ilerleyerek Müslüman toplulukları kurtarma teşebbüslerini önlemiş ve Anadolu ile Azerbaycan Türklerini birbirinden ayırmak amacıyla tampon olarak sun' i bir Ermeni Devleti'ni kurdu muştur. (Gömeç, 2011, s. 56) XX. Yüzyılın başlarında Taşnak Partisi vasıtasıyla Azerbaycan Türklerini katlederek sınırlarını genişleten Ermeniler, Çarlık Rusya'sı tarafından sürekli desteklenmiştir. Karabağ coğrafyasında Türklerinin katledilmesine, düzenli olarak Ermenilerin bu coğrafyaya göç ettirilmesine rağmen, XX. Yüzyılın başında bölgedeki nüfus yoğunluğu Azerbaycan lehine olmuştur. Çarlık hanedanının çökmeye başladığı ve Bolşeviklerin ortaya çıktığı yıllarda Ermeniler, Karabağ coğrafyasının Azerbaycan'a bağlanmasına engel olarak Sovyetler Birliği içinde Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşturulmasını sağlamışlardır

(Aslanlı, 2002, s.199). M. Gorbaçov'un Sovyetlerde iktidara geldiği yeni dönemde ise Ermeniler, Karabağ coğrafyasında hak iddia etmeye devam etmişlerdir. Gorbaçov'un "Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu" ifade etmesine rağmen Ermeniler, bağımsızlıklarını ilan ettikleri tarihlerde bölgeyi kendi toprağı olarak göstermişlerdir (Aslanlı, 2002, s. 200). Ermeniler, uluslararası hukuku hiçe sayarak, Karabağ coğrafyasını işgal ve istilaya başlamış, aynı zamanda bölgedeki Türklere baskı kurarak göç ettirmiş ve binlerce Türk'ü katletmiştir. 25-26 Şubat 1992 tarihinde eski Sovyet zırhlı birliğinin desteğini alan Ermeniler; uluslararası barış görüşmelerini tek taraflı bozarak Hocalı, Şuşa, Laçın, Zengilan ve Kelbecer gibi yerleşim birimlerinde binlerce sivile soykırım uygulamış, Azerbaycan'ın %20'sini ele geçirmek suretiyle 1 milyondan fazla Türk'ü zorunlu göçe tabii tutmuşlardır. (Yeşilot, 2006, s. 85.) Karabağ coğrafyasında AGİK, BM başta olmak üzere, uluslararası teşkilatların yapmış olduğu barış görüşmeleri ve ateşkes anlaşmaları Ermeniler tarafından tek taraflı olarak bozulmuştur. Rusya'nın askerini, Batı'nın maddi ve manevi desteğini eksik etmediği Ermenistan, Karabağ'da saldırılarına devam etmektedir. Uluslararası hukuk Azerbaycan'dan yana olmasına rağmen Batı'nın, Rusya'nın ve İran'ın desteğini alan Ermeniler; bölgeyi Büyük Ermenistan'ın bir parçası gördükleri ve Türk-İslam kültüründen arındırılmış bir Ermenistan oluşturmak istedikleri için, bırakmak istememektedirler (Yeşilot, 2006, s.86).

Ermenilerin Karabağ coğrafyasında gerçekleştirmiş oldukları katliamlar karşısında, Azerbaycan Türklerinin haklılığını savunanların en başında Ebulfez Elçibey gelmektedir. Elçibey, hukukî olarak bir Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ın Ermenistan'ın işgalinden kurtarılması gerektiğini ifade etmiştir. Kuzey Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan ile birleşmesinin yani Bütün Azerbaycan'ın ancak Karabağ'ın Azerbaycan topraklarına dâhil edilmesinin ardından gündeme gelebileceğini öngörmüştür. Elçibey bu düşüncesini;

"...Biz önce Karabağ'ın kurtuluşunu, sonra Bütöv Azerbaycan'ı düşünüyoruz. Bütöv Azerbaycan uzun yoldur; 5-6 yıl sürer. Karabağ'ı ise, hemen çözüme kavuşturmak gerek; bu, ertelenmesi mümkün olmayan bir meseledir. Bazıları benim, önce Azerbaycan'ın bütünleşmesini, sonra Karabağ'ın kurtarılması fikrini savunduğumu iddia ediyor. Bu, tamamen yanlış bir düşüncedir..."

sözleriyle dile getirmiştir (Özdemir, 2012, s. 61). Elçibey'in bu düşüncesi tarihî gerçeklerle de örtüşmektedir. Çalık Rusya'sı Kuzey Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra, Batı Türklüğünün iki siyasi temsilcisi yani Türkiye ve Azerbaycan arasına Ermeni tampon devleti kurduğunu, böylelikle Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesiyle Bütün Azerbaycan'ın önü kapatılmaya çalışılmıştır (Gömeç, 2011, s. 100). Bunun yanı sıra Elçibey, Güney Azerbaycan'daki Türklerin Karabağ meselesine verecekleri desteğin, problemin çözümüne büyük yardımcı olacağını öngörmüştür. Bu durumu;

"Tebriz'deki Türkler ayağa kalksa, Ermenilere büyük destek veren İran bu desteğini çekecek ve Ermeniler zor durumda kalarak geri çekilecekler..." ve *"Karabağ'da Tebriz demeliler, Tebriz'de Karabağ demeliler. Karabağ'ın açarı (anahtarı) Tebriz'dedir."*

sözleriyle ifade etmiştir (Güler, 2006, s. 111). Elçibey, Güney İran Türklerinin Karabağ'a destek vermeleri durumunda, Ermenistan'a yardım eden İran'ın bundan vazgeçeceğini ve böylece Ermenilerin de Karabağ'dan çekilmek zorunda kalacağını düşünmüştür.

Totaliter ve kozmopolit bir imparatorlukta millî ve demokrat bir lider olarak ortaya çıkmayı başarabilen Ebulfez Elçibey, bütün yaşananlara rağmen Karabağ meselesinin barış ile çözülmesi gerektiğini,

bunun mümkün olmaması halinde savaşın kaçınılmaz olduğunu; “...Biz bütün meselelerin barış yoluyla halledilmesini istiyorduk. Ama Şuşa, Laçın ve diğer meseleler sulh yoluyla halledilemeyecekse, o zaman Azerbaycan halkı topraklarını savaş yoluyla kurtarmak zorunda kalacaktır...” (Özdemir, 2012, s. 63) sözleriyle ifade etmiştir. Elçibey Karabağ sorununun çözülmesini, siyasi bağımsızlık ve ekonomik gelişmenin sağlanmasındaki temel koşul olarak görmüştür. Azerbaycan Türklerinin Sovyetlerden ayrılarak bağımsızlık yoluna girdiği dönemde, Rusların desteğiyle Karabağ’da saldırılarda bulunan Ermenilere karşı Elçibey, Bu mesel ile bulur cümle düvel fevz-ü felâh / Hazır ol cenge eğer ister isen sulh-ü salâh anlayışıyla hareket etmek zorunda kalmıştır. Elçibey, Ermeni işgalini durdurmak için milli ordunun kurulması gerektiğini;

“Azerbaycan’ da sosyal ve siyasi durumun düzeltilmesi için Karabağ ve sınır bölgelerinde istikrarın sağlanması şarttır. Muhaceretteki Ermenilerin Karabağ meselesine uluslararası bir hüviyet vermeye yönelik çabaları büyük tehlike oluşturmaktadır. Hâlbuki Azerbaycan kendi iç meselesi olan Karabağ problemini halledebilir ve etmelidir de. Azeri Türkleri Karabağ’daki Ermeni tecavüzünü, yalnız kendi milli ordusuyla durdurabilir. Bunun için ordu kurulmasına yönelik çalışmalara hız verilmelidir”

sözleriyle anlatmıştır (Aslan, 1992, s.12). 70 yıllık Sovyetler Birliği esaretinden sonra, “Bizim yolumuz Mehmet Emin Resulzade ve Atatürk yoludur” (Nerimanoglu, 2002, s. 158) diyerek Azerbaycan Halk Cephesi lideri olarak düzenlemiş olduğu mitinglerde “Ya İstiklal Ya Ölüm” (Şimşir, 2011, s. 330) anlayışıyla hareket eden Elçibey’in iktidara geldikten sonraki üzerinde durduğu temel problemlerinden bir tanesi de milli ordu meselesi olmuştur. Karabağ coğrafyasındaki Ermeni işgal ve istilasını durdurabilmenin yolunun milli ordudan geçtiğini ifade eden Elçibey, halkın ordu-millet anlayışıyla yeniden hareket edebilmesi için Milli Mukavemet Hareketi’ni meydana getirmiştir (Aslan, 2001, s. 66). Azerbaycan Halk Hareketi lideri olarak Cumhurbaşkanlığı görevine geldiği dönemde Karabağ meselesinin yol haritasını;

“Ermeniler bu savaşı neden yaptıklarını belirlemelidir. Eğer onlar Karabağ’ı Azerbaycan’dan almak için savaşıyorlarsa, Kafkaslarda hiçbir zaman sulh olmayacak. Biz, Karabağ’ın bizim olmadığını hiçbir şekilde kabul etmeyiz. Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğu hukuki bir gerçektir. Karabağ’ın silahsızlandırılması hayata geçirilmelidir. Buradan ordu birlikleri çıkarılmalı, Türklerin ve Ermenilerin yaşadıkları her köyde polis olmalıdır. Karabağ Ermenileriyle Ermenistan arasında, Laçın yolunun konumu hangi şekilde ise o şekilde nezaret edilmelidir ki, o hakikaten insani maksatlara hizmet etsin. Barışçıl kuvvetler lazımdır ve mukavele şartlarını bozan tarafa ekonomik ambargolar uygulamak zaruridir. Oldukça nüfuzlu ve muhtelif kuvvetler için, Azerbaycan-Ermenistan muharebesinin son bulması bulanık suların durulması demektir. Rusya ile yakın ve sıcak komşu olmak istiyoruz, istediğimiz bir şey var ki azatlığımızı yitirmemektir. Gördüğümüz işlerin büyük ekseriyeti hemen sonuç vermeyecek, biz şimdi, gelecekteki Azerbaycan’ın yalnız temellerini atıyoruz.”

diyerek Azerbaycan’ın Karabağ’dan asla vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir (Güler, 2006, s.110).

Elçibey ve Bütöv Azerbaycan

Elçibey’in, Karabağ ile ilişkili olarak, üzerinde durduğu bir başka mesele Güney Azerbaycan meselesi olmuştur. “Milletimizin en büyük tarihi faciası O’nun iki yere parçalanmasıdır” (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s.45) diyen Elçibey, Karabağ Ermeni işgalinden kurtarılması yanında, ısrarla Bütöv Azerbaycan veya Vahit Azerbaycan fikrinin de mücadelesini vermiştir. Müstakil, Bütöv ve Demokratik

Azerbaycan için Mehmet Emin Resulzade'nin ve Atatürk'ün yolunu takip eden Elçibey, Müsavatçılık fikirlerini Birleşik Azerbaycan teziyle zenginleştirmiş, *Bütünleşme, Milletleşme ve Devletleşme* politikasını Halk Cephesi Lideri olarak uygulamaya koymuştur (Nerimanoğlu, 2002, s.161). Hiç şüphesiz *Bütünleşme, Milletleşme ve Devletleşme* mefkûresi, Elçibey'in düşünce sisteminin bir tezahürü olmuş, milli dış politikasının omurgasını da teşkil etmiştir.

Müsavatçılık'a Bütöv Azerbaycan'ı da ekleyerek yeni bir boyut kazandıran Elçibey, Halk Cephesi Lideri olarak düzenlemiş olduğu mitinglerde Bütöv Azerbaycan söylemini sık sık dile getirmiştir. O'na göre Bütöv Azerbaycan 45 milyonluk Azerbaycan Türkü'nün milli birliği, Azerbaycan'ın tarihî arazilerinin bütünlüğü ve bu arazilerden payitahtı Tebriz olan devletin kurulması demektir. (Aydın, 2018, s. 509) Azerbaycan'ın özgürlüğünü elde etmesinin birçok yolu olduğunu ifade eden Elçibey, savaşa gerek kalmadan bölünüp ayrılmanın en demokratik ve sivil yol olduğunu söylemiş, ancak demokratik yolu Tahran rejiminden beklemenin hayal olduğunu ifade etmiştir. Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile ilgili Elçibey'in üzerinde durduğu ikinci yol ise Özerklik'tir. Güney Azerbaycan Türklüğünün Tahran yönetimine baskı yapması neticesinde Avrupa'daki muhtariyet veya Hindistan'daki eyalet sistemi gibi bir yönetim tarzının uygulanabileceğini dile getirmiştir. Tahran rejiminin yapısından dolayı ilk iki yoldan çok da ümitvar olmayan Elçibey, Güney Azerbaycan'ın bir ayaklanma ve silahlı mücadele ile özgürlüğüne kavuşabileceğini söylemiştir. (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, s. 46)

İktidara geldikten sonra Elçibey, İran Büyükelçisi tarafından defalarca İran'a davet edilmiş, fakat kendisi bunu ancak İran'ın bazı koşulları yerine getirmesi durumunda gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. Elçibey; ziyarete Tebriz'den başlamayı, İran'da Azerbaycan davası ile ilgili tutuklanan bütün mahkûmların serbest bırakılmasını, Güney Azerbaycan'da milli kültürün geliştirilmesi ve Azerbaycan Türkçesi ile eğitim yapılmasını, gazete ve dergi çıkarılmasını koşul olarak ileri sürmüştür ise de bu şartlar Tahran rejimi tarafından kabul edilmemiştir (Cafersoy, 2001, s. 118-119). Elçibey, Mehmet Emin Resulzade'nin "*İnsanlara hürriyet milletlere istiklal*" anlayışıyla Bütöv Azerbaycan meselesine bakmış; Settar Han, Muhammed Hıyabani, Seyid Cafer Pişevan'ın Güney Azerbaycan Türklüğünün istiklali için başlatmış olduğu mücadelenin er geç tamamlanacağı düşüncesini her fırsatta dile getirmiştir (Özdemir, 2012, s. 67). Elçibey; Akkoyunlular, Karakoyunlular, İlhanlılar, Atabeylikler ve Safeviler tarafından Aras nehrinin kuzey ve güneyinin bir bütün halinde idare edildiğini ifade etmiş ve Vahid Azerbaycan'ı tarihin getirdiği tabii bir netice olarak görmüştür. (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s. 36). Elçibey; Kuzey Azerbaycan'ın resmen Sovyetlerden ayrılmadığı günlerde, Güney Azerbaycan'ında bağımsızlık mücadelesine girmesinin çok uygun olmadığını ifade etmiştir. Elçibey, Kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından Doğu'nun Kapısı ve Güney Kafkasya'daki dayanağı, Güney Azerbaycan'ın ise "İran'ın Tahıl Ambarı" olduğunu ifade ederek, bağımsızlığını ilan etmesi durumunda, İran'ın O'na bağımlı hale geleceğini tespit etmiştir (Özdemir, 2012, s. 71). Hulasa Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşip müstakil hale gelmesini, topludurum olarak Rusya ve İran tasvip etmesi mümkün gözükmemektedir. Kuzey Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Elçibey, Güney Azerbaycan'ın müstakil hale gelmesi için söylemlerine devam ederek Azerbaycan'ın kuzeyinde, güneyinden ayrı bir millet olduğu düşüncesini şiddetle tenkit etmiş, böyle düşünenlerin Sovyetler Birliği döneminde mankurtlaştırılanlar olduğunu belirtmiştir. (Aydın, 2018, s. 508). Bütöv Azerbaycan meydana gelmesinin "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" şiarıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. İran'ın takip etmiş olduğunu Farslılaştırma politikalarına rağmen, Güney Azerbaycan'ın hala Türklük şuuruna sahip olduğunu, Erdebillinin, Merendlinin, Tebrizli ya da Hemedanlının konuştuğu Türkçeyi bir Bakülü, Şekili ve Nahçıvanlının kolayca anladığını belirtmiştir (Elçibey, 2003, s. 28). Bununla birlikte Elçibey, Azerbaycan'ın

güneyi ve kuzeyi arasındaki müstakillik şuurunun sağlamlaşması için iki tarafında Latin harfli Azerbaycan alfabesine geçmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s. 48) Nesimi, Fuzuli, Şah İsmail Hatayi, Ahundzade, Bakıhanov'un Habıbeyli'nin, Şehriyari'nin emekleriyle dil birliğinin devam ettiğinden bahseden Elçibey, Gaspıralının Dilde Birlik anlayışının Azerbaycan'ın kuzeyinde ve güneyinde sürdüğünü, Bütöv Azerbaycan şuurunun güneyde de mevcut olduğunu, Farslaşmaya ve İran kültürüne mesafeli olduklarından bahsetmiştir. Elçibey Güney'deki durumu;

“Azerbaycan'daki bütövlük ruhu parçalanmazdır! Bu bütövlük ruhu dilimizin eyniliğinde edebiyatımızın bütövlüğünde, tariximizin vahidliğinde, medeniyetimizin bütünlüğünde, inanç ve me'nevviyat birliyimizde, milli kimlik şuurumuzun fergsizliğinde, gehremanlıklarımızın ve derdlerimizin ortaglığında yaşamaktadır. Bir sözle bütövlük Azerbaycan Türklüğünde yaşamaktadır. Bütün bunlar tarih boyu Azerbaycan Türkü'nü İşte Birliğe sövg et”

sözleriyle anlatmıştır (Elçibey, 1997, s. 3) Azerbaycan'ın birleşmesi amacıyla, Fikirde Birlik'i sağlamak maksadıyla, Güney Azerbaycan'da 50'den fazla teşkilatın kurulduğunu, Tebriz'de ve Meşkin'de öğrencilerin eylemler yaptıklarını, Türklerin Amerika ve Avrupa'da yürüyüşler düzenlediklerini dile getirmiştir. (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s. 39) Gaspıralı'nın mefkûresi doğrultusunda İşte Birlik'in gerçekleşmesi için ise merkezleşmenin gerekli olduğunu, işbirliğini artırmak için bir teşkilatın kurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu amaçla Elçibey Kasım 1997'de Birleşik Azerbaycan Cemiyeti'ni kurmuş ve başkanlığını üstlenmiştir. Elçibey, Birleşik Azerbaycan Cemiyeti'nde yapmış olduğu toplantılarda kuzey ve güney Azerbaycan'ın birlik olmasına tarih ve kültür ile ilgili önemli konuların görüşmeye açılmasına, bu görüşmelere tanınmış bilim adamları ve politikacıların faal şekilde katılmalarına önem vermiştir. Siyasi çekişmelerden uzak bir sivil toplum örgütü olarak ortaya çıkan Bütöv Azerbaycan Birliği (BAB)'nin üye sayısı kısa zamanda 30 bini geçmiştir (Güler, s.131).

Elçibey, Bütöv Azerbaycan Birliği ile beraber Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın demokratik usullerle birleşmesi hedeflenmiştir. Elçibey Bütöv Azerbaycan yol haritasını;

“Benim muhtemel doğru saydığım en doğru yol Kuzey'deki devletin güçlenmesi, gelişmesi, güneyden yeni devletin kurulması, sonradan bunların arasında görüşmeler yapılarak birlik sağlanmasıdır. Bu formül Vietnam, Yemen, Kore ve Almanya tipi birleşmeye benziyor. Ancak Vietnam tipini yani savaş sonucunda birleşmeyi arzu etmiyoruz”

şeklinde izah etmiştir (Elçibey, 1997, s. 186). Kuzey Azerbaycan'ın bağımsız hale gelmesinden sonra, Güney Azerbaycan'da bağımsızlık için milli bir hareketin ortaya çıkması gerektiğini savunan Elçibey, Bütöv Azerbaycan için herhangi bir kargaşa yaşanmadan ortaya çıkması gerektiğini ifade etmiştir. Bir tarihçi olarak Elçibey, Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Büyük Britanya gibi imparatorlukların parçalandığını, demokrasi ve ulus devlet hareketleriyle İran'ın da parçalanarak Bütöv Azerbaycan'ın gerçekleşeceğine inandığını söylemiştir (Bilgin, 2016, s. 180). Elçibey'in Vahit Azerbaycan ile ilgili bir başka düşüncesi İran'ın liberalleşmesiyle bağlantılıdır. İran, ABD ile yakınlaşması durumunda, Bütöv Azerbaycan'ın demokratik yollarda meydana geleceğini ifade etmiştir (Özdemir, 2012, s. 70). *“Kafkasların En Demokratik İnsanı”* olarak adlandırılmasına (Güler, 2006, s. 93) rağmen *“Birleşik Azerbaycan için mücadele hayatımın manasıdır”* (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s. 36) diyen Elçibey, son çare olarak silahlı mücadeleye geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Elçibey düşünce sisteminde, Azerbaycan'ın güneyinin istiklalini kazanmasından sonra, Bütöv Azerbaycan'ı kurulması gelmektedir. O'nun Bütöv Azerbaycan mefkûresi, Türk Birliği'nin omurgasını teşkil etmektedir. Yani günün birinde Batı ve Doğu Türklüğü bir teşkilat halinde

bir araya gelecek olursa, Azerbaycan Türklüğünün bu birlikte omurgayı teşkil edeceğini “*Turan'ın Yolu Bütöv Azerbaycan'dan geçmektedir.*” (Elçibey, 1997, s. 11) sözleriyle anlatmıştır. Bütöv Azerbaycan'da Türkiye'nin rolünü ise;

“Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan arasındaki alagaların gelişmesinde yardımcı olsun. Türkiye'nin İran'da çok nüfuzu var. Hükümet başlıları konuşurken Türkiye desin ki Bakü Üniversitesi ile Tebriz Üniversiteleri arasında alaga gurulsun, ticaret eyleyin. Turan'ın yani büyük Türk dünyasının altın köprüsü Azerbaycan olmalıdır. Cenubî ve şimalî Azerbaycan birleşirse, Türkiye medeniyet ve terakkiyattaki öncü rolünü Orta Asya'ya ulaştırır. Her bir Türk bunu arzu eder. Bunun mimarı kim olursa, Türk'ün tarihine hoşbaht olarak geçecektir.”

cümleleriyle Türkiye'den beklentilerini ifade etmiştir (Akyol, 2001, s. 30).

Türk dünyasının meselelerini çok iyi bilen Elçibey, Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarılmasını, Azerbaycan'ın güneyinin bağımsızlığını elde etmesini ve Bütöv Azerbaycan'ın ortaya çıkmasını Türk gençliğine vasiyet etmiştir (Bakiler, 2001, s. 314). Azerbaycan'ın güneyini kara sevdası olarak gören Elçibey'in büyük bir hasret ile Bütöv Azerbaycan'ı beklediği anlaşılmaktadır. Elçibey yakın arkadaşlarından Hanım Halilova “*Ebulfez sen Türkiye'yi mi yoksa Tebriz'i mi daha çok seviyorsun?*” Diye sorduğunda “*Hanım, Türkiye bizim aziz kardeşimiz ve ümidimiz olan ülkemizdir. Azerbaycan bağımsızlığı kazandığında, Türkiye'ye gideceğim ve toprağını öpeceğim. Tebriz ise yaralı kardeşimdir. Tebriz bağımsız olunca oraya ayakkabısız gideceğim*” (Halilova, 2012, s. 174) şeklinde cevap vermiştir. Gerçekten 24 Haziran 1992 tarihinde, Türk dünyasının kalbi olarak gördüğü İstanbul'a gerçekleştirdiği ilk ziyaretinde toprağı öpmüştür (Bakiler, 2001, s. 99) Yapmış olduğu konuşma da toprağı öpmesini;

“Men Anadolu torpağına ilk defe gelirem. Türkiye'nin kültürü, edebiyatı, tarihi, dili ve Kemalcı'ların azatlık hareketi ile tanışmamdan sonra gelimde (kalbimde) bu torpağın göze! obrazı (tasviri) yaranmıştı (oluşmuştu). Sakarya ve İnönü döyüşlerinin (savaşlarının) tarihini öyrenirken, bu yerlere gelmeyi, özümü vetenin (vatanın) istiklali uğrunda mübarizlerin (mücadelecilerin) sırlarında his etmeyi arzulayıram ... Bir çoh görkemli din ve devlet hadimlerinin (adamlarının), Mustafa Kemal Atatürk'ün, Mehmet Emin Resulzade'nin, Zeki Velidi Togan'ın ve azatlık uğrunda diğer mübarizlerin uyuduğu Anadolu torpağı mügeddestir (mukaddestir)”

şeklinde açıklamıştır (Güler, 2006, s. 90). Ömrünün son günlerinde GATA'da tedavi gördüğü esnada, doktorların kemoterapi uygulamasına;

“İstemem! Bu kemoterapi uygulamasında insanın saçı sakalı dökülüyor, ben yemin etmiştim. Tebriz bağımsızlığa kavuşmadan, Güney Azerbaycan ile kuzey Azerbaycan birleşmeden sakalımı kestirmeyeceğim demiştim. Yeminimden vazgeçemem! Bu bakımdan kemoterapi istemiyorum”

diyerek Tebriz'e olan duygularını dile getirmiştir (Bakiler, 2001, s.121).

Doğu Türkistan ve Irak Türkmenleri

Elçibey'in Türk dünyası ile ilgili üzerinde durduğu bir başka mesele Doğu Türkistan davası olmuştur. Türk dünyasının birleşmesi ve kardeşliği için mücadelesini sürdüren Elçibey, ülkesiyle benzer

kaderi yaşayan Doğu Türkistan meselesiyle ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirve toplantılarına katılmak üzere, Türkiye'ye yaptığı ikinci ziyaret esnasında, Türk dünyasına yönelik ilgilendiği konulardan biri de Doğu Türkistan meselesi olmuştur. Gazeteci Servet Kabaklı, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'i Çırağan sarayında ziyaret etmiş ve uygun görmesi halinde İsa Yusuf Alptekin'in Doğu Türkistan davası için bilgi vermeye geleceğini, iletmıştır. Bu isteği duyan Elçibey: *“Olur mu? O Aksakalın ayağına bizim gitmemiz lazım gelir diyerek”* itiraz etmiştir (Bakiler, 2001, s.98). Fakat Servet Kabaklı, Alptekin'in evinin çok mütevazı olduğunu, Çırağan Sarayı'nda basının da davet edileceği bir görüşmenin Doğu Türkistan davası adına daha çok ses getireceğini söyleyerek Elçibey'i ikna etmiştir. Çin mezalimi altında inleyen Doğu Türkistan Türklerinin büyük dava insanı İsa Yusuf Alptekin ile Azerbaycan Türklerinin Bilge Türkü Elçibey, Çırağan sarayında oldukça duygusal bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. İki lider dakikalarca ağlamış, Elçibey Alptekin'in yüzünü, Alptekin ise Elçibey'in sakalını gözyaşlarıyla ıslatmıştır. Yapmış olduğu konuşmada Elçibey:

“İsa Yusuf Bey dedi. Sizin de ifade buyurduğumuz gibi, kurtuluş sırası artık Doğu Türkistan'a geldi Rus imparatorluğu nasıl yıkıldıysa, Çin imparatorluğu da öyle yıkılacaktır. Batı Dünyası neden Dalay Lamaya sahip çıkıyor da size ilgisiz kalıyor? Batı'nın bu gayrı insani, gayri medeni tavrı, sizin Türk ve Müslüman olmanızdan kaynaklanıyor!”

diye öngöründe bulunmuştur (Bakiler, 2001, s. 99-100, Bilgin, 2016, s. 160).

Cumhurbaşkanı Elçibey, Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirve toplantılarından kısa bir süre sonra, Türk Zirvesi'ne katılmak üzere Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetlisi olarak yeniden Türkiye'ye gelmiştir. 1951 yılından beri, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra gibi liderlerin çabalarıyla Doğu Türkistan'daki Çin mezalimi neticesinde Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Uygur Türklerinin yaşadığı şehirlerin başında Kayseri gelmektedir. Elçibey, Doğu Türkistan'dan gelerek Kayseri'ye yerleşen Uygur Türklerini ve Doğu Türkistan demeklerini ziyaret etmek için 3-5 Kasım 1992 tarihinde Kayseri'ye gitmiştir (Bakiler, 2001, s.102). Elçibey, Kayseri'de halkın yoğun bir sevgisiyle ve “Bozkurt Elçibey” sloganıyla karşılanmış, Elçibey gördüğü ilgiden çok etkilenerek yaptığı konuşmada; Azerbaycan'da yükselen bayrağın bir daha inmeyeceğini, 70 yıllık kızıl diktatörlükten kurtulduğunu, sıranın Çin ve İran diktatörlüğüne geldiğini, belirtmiştir. Bunun yanında Kara Ocak (Kara Yanvar) olarak bilinen 20 Ocak1990 tarihinde Kızılordu'nun Bakü'de gerçekleştiği katliamlara ilk tepkiyi veren Kayseri olduğu için, Onlara teşekkür etmiştir. Erciyes Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Şahin'den fahri doktora unvanı alan Elçibey, Kayseri ziyaretlerinin büyük kısmını Doğu Türkistan demeklerine ve Uygur Türklerine ayırarak Kayseri ziyaretini sonlandırmıştır. (Halilova, 2012, s. 260.) Elçibey'in Doğu Türkistan davasına olan ilgisi Çin Halk Cumhuriyeti'ni rahatsız etmiştir. Çin'in Ankara Büyükelçisi Elçibey'e; Doğu Türkistan konusundan uzak durmasını, karşılığında Çin'in Karabağ sorununda destek vereceğini belirtmiştir. Ancak Elçibey Çin yönetimine: *“Karabağ'da 50 bin Türk var; Doğu Türkistan'da ise 25 milyon Türk var. Söyleyin kendilerine, Karabağ'dan vazgeçtim”*. (Mutlu, 2013, s. 91) diyerek açık ve net bir cevap vermiştir.

Elçibey, Doğu Türkistan'ın yanında, Güney Azerbaycan'ın bir devamı ve Büyük Türk dünyasının ayrılmaz ve taviz verilmez bir parçası olarak gördüğü Irak Türkmenleriyle (Erdoğan ve Öz, 2017, s.233) de ilgilenmiştir. Irak Türkmenlerinin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel problemleri üzerinde çalışmalar yapan ve aslen Kerküklü olan Prof. Dr. Mahir Nakip ile bölge sorunları ile ilgili üç defa görüşme yapmıştır. Elçibey, Kuzey Irak'ın Türklüğünü sadece Türkiye ve Azerbaycan'ın müşterek meselesi olarak değil, Türk Dünyası'nın temel meselelerinden olarak kabul etmektedir. Kısacası Elçibey Azerbaycan Devleti için

Kerkük'ün, Güney Azerbaycan kadar hayati bir mesele olduğu kanaatinde olmuştur. (Nakip, 2001, s. 203-206) Vefatından kısa bir süre önce vermiş olduğu röportajda Elçibey, 21. Asrın Türk Dünyası'nın ön plana çıktığı bir çağ olacağını ifade ettikten sonra Irak Türkmenlerinin meseleleri üzerinde durmuştur. Elçibey:

“Irak Türkleri meselesi vardır. Irak, Türklerin geçmiş mekânı ve yurdudur... Kerkük, Erbil Türkmen aşiretlerinin yurdudur. Arap şovenizmi buna nasıl etki gösteriyor. Kürtler burayı nasıl kendisinin gösteriyor? Türkmenler, kaldı ki, geçmiş bütün Türk medeniyetinin varislerdir... Benim nefret ettiğim insanlardan bir tanesi Saddam Hüseyin'dir. Diktatördür: Türklerle kendi dilinde bir yazı yazmaya bile müsaade etmiyor. Onlar bizim kadınıımızı, çocuğumuzu katlediyor. Bu adam acımasızdır. Bu adamdan nasıl dost olur? Tıpkı, özür dilerim, bir yırtıcı yaratık gibidir. Gücü yetenleri yiyor. Gücü çatmayanların karşısında diktatörlük yapıyor. Bunları ben diyebilirim. Ama bir Kerkük Türk'ü dediği zaman, O'nun orada bir akrabasına zarar gelebilir. O, ben Cumhurbaşkanıyken bana mesaj gönderdi, Irak'a davet etmek istediğini belirtti. Ben gitmem dedim. Bana demezler mi, bu diktatörle ne yüzle oturuyorsun? Senin bu acımasızla ne sohbetin olur? Saddam ile oturmak bizim milletimize bir lekedir. Sen benim 3 milyon kardeşimi, özümü keseceksin, medeniyetimi ezeceksin, beni ülkemden dışarı atacaksın, ben de seninle oturacağım?... Millet öz katiliyle görüşür mü?...”

İfadesiyle Irak Türkmenlerine bakışını ve milli duruşunu göstermiştir (Çapraz, 2001, s. 54).

Türk Dünyası Birliği

Elçibey, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Karabağ'daki Ermeni işgali, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve kuzey ile bütünleşmesi, Doğu Türkistan ve Irak Türkmenlerinin durumu yanında genelde Türk dünyasının Birliği üzerinde durmuştur. Elçibey'in Türk Birliğine bakışı Pantürkizm, Panislamizm'den uzak bir şekilde ele almıştır. O Pantürkist olmadığını;

“Ben Türk milliyetçisiyim ve bununla gurur duyuyorum. Ancak bizim Türk milliyetçiliğimiz şovenizme, ırkçılığa karşı olan bir fikirdir. Bizim milliyetçiliğimiz milli kendini savunma, Türk milli ruhunun korunması, onun yüceltilmesi, dünyaya ulaştırılması ve Türk Birliğine nail olmak için mücadeledir”

sözleriyle açıklamıştır (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2007, s: 54). Müsavatçılık anlayışıyla hareket eden Elçibey, her bir Türk devletinin bağımsız ve demokratik bir şekilde olması gerektiğini savunmuş, Türk Birliği fikrini daha çok siyasi, askeri, ekonomik, kültürel işbirliği açısından değerlendirmiştir:

“Bizim ideolojimiz demokrasidir. Pantürkizm, Panislamizm halkları ezmek için uydurulmuş bahanelerdir. Bizim hareketimiz demokrasi hareketidir. Bu aynı zamanda milletin özünün müdafaaı içindir. Bütün Türkler eğer bir dayanışmaya girerlerse, iktisatlarını ve medeniyetlerini birleştirirlerse baskalara dayanabilirler. Türkler kendi bağımsız devletlerini kurar, demokrasi içinde alakalarını geliştirecek bir komisyon, Avrupa parlamentosu gibi, ilerde kurabilir. Türkler dünyada 20 ayrı ülkede yaşıyor. Bunların ahlaklarının birleşmesinden kimseye zarar gelmez. Avrupaluların ittifakından kime zarar geliyor. Tarihten Türk devletleri ayrı gidiyor; bunları bir devlet bayrağı altında toplamak olmaz. Arap birliği gibi ortak bir teşkilat olabilir. Sonrasını tarihin akışına bırakalım. Bizim yapabileceğimiz

egemenliklerini genişletmek ve Türkler arasındaki alakaları kuvvetlendirmek, ortak kuruluşlar oluşturmaktır”

diyerek Pantürkizm’e olan mesafesini açıklamıştır (Akyol, 2001, s. 20-21). Elçibey’e göre Pantürkizm ideolojisinin üzerine kurulan devletler yıkılmaya mahkûmdur. Elçibey; bu meseleye tarihi açıdan bakarak Lenin’in ve Stalin’in ideolojik temeller üzerine kurduğu devletin emperyalist zihniyetle yönetildiği, halklara zulüm ettiği, hürriyet vermediği ve dünya tarafından dışlandığı için yıkıldığını ifade etmiştir. Sovyet yönetimine karşılık, Atatürk’ün liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde hâkimiyet kayıtsız şartsız millete verilmiş, milli çizgide laik, sosyal hukuk devleti meydana getirilmiştir. Elçibey, Atatürk’ün kurduğu modern Türkiye Cumhuriyeti’nin ise ilelebet yaşayacağı fikrini benimsemiştir (Türker, 2018, s. 385). Yani Elçibey’in Türk dünyası meselelerine bakışında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti önemli bir tutmaktadır. Elçibey’e göre Cumhuriyet’in uzun yıllar Batı Türklüğünün temsilcisi olarak hayatını sürdürmesi, Atatürk’ün çağdaş temeller üzerine kurduğu milli devlet ile ilgilidir. Türkiye’nin sağlam temeller üzerinde uzun yıllar ayakta kalabilmesi, Türk dünyası için yol gösterici olmuştur. Elçibey, yeniden kuruluş döneminde Türkiye’yi model aldığı *“Azerbaycan’ın yolu Türkiye’nin yoludur; Azerbaycan’ın yolu Atatürk’ün yoludur.”* (Nerimanoglu, 2002, s. 28.) sloganıyla duyurmuş ve cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk resmi ziyaretini Türkiye’ye gerçekleştirmiştir. Elçibey; Azerbaycan elçiliği açılış töreninde *“Bütün Türklük adına özgürlüğünü koruyup muhafaza etmiş ve bütün Türkler; Orta Asya Müslümanlarına ümit ışığı olan Türkiye Cumhuriyeti’ne minnettarız ve bu büyük cumhuriyeti kuran, hepimizin atası olan Mustafa Kemal Atatürk’ün karşısında eğiliyoruz”* (Mutlu, 2013, s.86) sözleriyle Azerbaycan ve Türk dünyası için Türkiye’nin önemini bir kez daha ifade etmiştir. Sovyetler Birliği esaretinden kurtulan Türk dünyasının temsilcileri, Türkiye’nin tecrübesinden esinlenerek bağımsızlık mücadelesi vermişler ve Atatürk’ün kurmuş olduğu çağdaş devletten ilham almışlardır. Elçibey bu durumu *“Büyük Türk dünyasının altın köprüsü Azerbaycan olmalıdır. Cenubi ve Şimali Azerbaycan birleşirse, Türkiye medeniyet ve terakkiyattaki öncü rolünü Orta Asya’ya ulaştırır; Her bir Türk bunu arzu eder”* (Akyol, 2001, s. 30) şeklinde ifade etmiştir.

Bütün tarihî gelişmelerin yanında Ebulfez Elçibey gerek Azerbaycan’ın gerekse Türk dünyasının siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel meselelerinden dolayı Türkiye’nin olumsuz bir durumla karşılaşmasını onaylamamıştır. Özellikle, Amerika ve Rusya’nın desteklediği Ermenistan’ın Karabağ’daki işgali karşısında Türkiye’nin güç durumda kalmasını istememiştir. *“Koca Türk dünyasında sadece bir güçlü devlet var: O da Türkiye. Bu nedenle Türkiye’yi korumamız lazımdır”* (Halilova, 2012, s. 307) ve

“Türkiye’nin de birçok problemleri var. Kosova problemi var. var. Kuzey Irak var. Bizim başımıza ne gelir se gelsin Türkiye’nin başını belaya sokmamalıyız. Türkiye Bütün Türk dünyasının çirağıdır. Biz uzun süre esarete yaşamışız, olsun biz daha ezilebiliriz. Biraz daha dövülebiliriz. Ama Türkiye’nin başını belaya sokmayalım. Çünkü Türkiye büyük devletlerin kavgasına düşer. Ben Türkiye’deki devlet adamlarına eğer durum iyi değilse kendinizi Kafkasya’ya sokup ta perişan etmeyin dedim. Batı Trakya, Kuzey Kıbrıs, Kuzey Irak’a yardım yapın. Onların sayısı azdır. Güçleri azdır. Siz bu sayısı az olanları orada desteklerseniz, yeter. Bizim gücümüz çoktur. 7 milyomuz. Bir defa dövüleceğiz”

diyecek kadar diğergam olduğunu göstermiştir (Çapraz, 2001, s. 58). Elçibey, Türk dünyasının meselelerine bakarken, Pantürkizm ideolojisinden uzak durmuş, bu bakış açısını her fırsatta dile getirmiştir. Vefatına yakın bir tarihte yapmış olduğu röportajda *“Türkiye ve Azerbaycan’ın sınırları kaldırılarak, konferansyona*

gitmeleri gerektiğini" söylemesi içinde bulunduğu siyasi şartlar açısından değerlendirilmelidir. (Özdemir, 2012, s. 80)

Elçibey'e Göre Türk Dünyasının Ortak Problemleri

Elçibey yapmış olduğu konuşmalarda, kaleme almış olduğu çalışmalarında Türk dünyasının ortak problemlerine de zaman zaman değinmiştir. Tarihten günümüze Türk dünyasının başlıca problemlerinin temelinde, Türk dünyasını meydana getiren halklar arasında ortak bir Türklük şuurunun bulunmaması yatmaktadır. Türk dünyasının temsilcileri arasında ortak bir Türklük şuru bulunmamasındaki en büyük sebep, söz konusu coğrafyaları işgal ve istila eden devletlerin uyguladıkları kültür politikaları olmuştur. Rus ve Çin yönetimlerinin uygulamış oldukları kültür politikalarının etkisiyle Türk dili tahribata uğramış, takip edilen tarih anlayışı neticesinde Türk toplulukları arasında ortak bir Türklük şuurunun oluşmasının önüne geçilmiştir (Özdemir, 2012, s. 60). Elçibey, Türk dünyasında birlik sağlanamamasının cevaplarını öğrencilik yıllarından itibaren aramaya başlamış, Türk dünyasında ortak Türklük şuurunun bulunmamasını;

"...Bizim büyüklüğümüzü dünya biliyor ama kimliğimizi daha biz anlayabilmiş değiliz. Tarihimizi sahteletirdiler; tarihimizi olduğu gibi bilmiyoruz. Milletimiz gibi vatanımızı da parçalayıp küçülttüler. Azerbaycan, Rus ve Fars emperyalizmi tarafından ikiye bölünerek köle bir milletin yurduna çevrildi... Doğuda ilk defa demokratik cumhuriyet kuran M. Emin Resulzade'yi düşman, cumhuriyeti ise kötü şekilde öğretiler. 23 ay yaşayan bu cumhuriyetin ideolojisi Türklük, Muasırlık ve İslamcılık olmuştur. Türklük denildiği zaman biz Büyük Turan'ı tanımalıyız... Muasırlık denildiğinde de, kadim doğunun ve çağdaş batının ilmi, tekniği ve iktisadi vs. başarılarına yönelmekle muasırlaşmamız gerektiğini anlamalıyız. İslamlaşmak da en başlıca amildir. Dini, imanı olmayanın hayatta hiçbir zaman yeri bilinmez. Güney Azerbaycan'dan farklı olarak sizi, 70 yıl dinsiz talim - terbiye ettiler. Bu, Sovyet emperyalizminin maksatlı siyaseti idi. Siz biliyor musunuz, medeni inkalap adı ile milletimizin düşünen beyinlerini 1920 ve 1937 yılları arasında mahvettiler. Ziyalı mahvedilmiş bir milleti kolaylıkla idare etmek mümkündür."

sözleriyle ifade edip, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak ile Türklük şuurunun yeniden kazanılacağını anlatmıştır (Güler, 2006, s. 42-43). Benzer şekilde Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da Türklük şuurundan uzaklaşmayı ve ortaya çıkan kimlik sorununu;

"En çok konuştuğumuz mevzu, biz kimiz, hangi milletiz meselesiydi. Azerbaycan şair ve yazarları hakkında çok konuşurduk. O yıllarda konuştuğumuz bir başka konu; biz Azerbaycanlılar Türk müyüz, değil mi? Ben 18-19 yaşlarındayken resmi ideolojinin etkisiyle "Türk değiliz, Azeri'yiz, onlar Osmanlı" diyordum. Bende okudukça gördüm ki, 1939'a kadar bize "Azeri Türkü" deniliyordu. Biz bilmiyorduk ki 1939'a kadar Türk'müşüz de 1939'dan sonra Stalin istediği için Türk değil olmuşuz?"

diye izah etmiş, Ruslar tarafından kültürel olarak ayrıştırıldıklarını anlatmıştır (Akyol, 2001, s. 16). Elçibey Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Türklük şuurunu canlandırabilmek için "Biz Azerbaycan Türkleriyiz. Bizim dilimiz Azerbaycan Türkçesidir. Dinimizin kitabı Kur'an'dır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir. Edebiyatımızın kitabı Dedem Korkut'tur" (Bakiler, 2001, s. 189) diyerek Sovyetlerin takip etmiş olduğu eğitim ve kültür politikasına şiddetle karşı çıkmıştır.

Elçibey, Türk dünyasında birlik kurabilmek için ortak alfabenin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türk dünyası arasında alakalar ancak ortak alfabe ile artacaktır. Türk dünyasının temsilcileri arasında zamanla felsefe, sanat ve teknik dili olarak Türkçe oluşturulmalı; ilimde, fikirde, teknikte ve medeniyette bir Türki atmosfer meydana getirilmesini dile getiren Elçibey, Gaspıralının mefkûresini yorumlayarak günün şartlarına uygun hale getirmiştir (Aydın, 2018, s. 511). Ortak alfabe meselesini Elçibey:

“Öyle bir Alfabe hazırlansın ki, Azerbaycan ve Anadolu Türkleriyle birlikte Özbek, Türkmen, Kurgız, Kazak, Tatar ve Bütün Türk dünyası kendi şivelerinde aynı yazı metnini okusunlar. Bazı ses farkları var bu şivelerde. Alfabe bütünlüğü sağlarken, ayrı harf koymadan, mevcut harflere bazı işaretler koyarak bu mesele halledilebilir...”

diyerek ortak bir alfabe hazırlanmasını teklif etmiştir (Akyol, 2001, s. 34). Elçibey Türk dünyasında ortak alfabe hazırlanması suretiyle Kril alfabesinin olumsuz etkilerinden uzaklaşılacağını da ifade etmiştir (Güler, 2006, s. 98). Çünkü Sovyetler Birliği, Kril alfabesini ideolojilerinin alfabesi haline getirmiş ve Kril alfabesi vasıtasıyla Türk halklarındaki Türk-İslam bilincini zayıflatarak bir Sovyet vatandaşı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu konu ile ilgili olarak Milli eğitimin temelini alfabeden başlatan Elçibey, başka dilde tefekkürde milleti terbiye etmeyi, o milletin evini yıkılması olarak görmektedir. (Güler, 2006, s. 100) Komünist rejimin Azerbaycan’daki Türk kültürüne verdiği zararı ortadan kaldırmak isteyen Elçibey, cumhurbaşkanı olarak seçildikten sonra anadil meselesi üzerinde durmuştur. Bu maksatla devlet işlerinin her alanında sadece ana dilin kullanılmasını, bütün diğer dillerin yabancı dil statüsünde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Stalin rejiminin 1937 yılında Azerbaycan dili uydurmasıyla yasakladığı Türkçe adını 28 Ocak 1993’te yürürlüğe giren kanunla yeniden uygulamaya koymuştur (Cafersoy, 2001, s. 59).

Elçibey’e göre, Rus hâkimiyetinden sonra, Türk dünyasının bir başka problemi ortak tarih meselesidir. Türk dünyası’nın tarihçi bir aydını olarak Elçibey, Bütün Azerbaycan yolunda adlı çalışmasında, Rus esaret döneminde Azerbaycan tarihinin yeterince araştırılma konusu yapılmadığından, kaynaklarının eksik araştırıldığından, Türklere ait birçok kaynağın imha edildiğinden, mevcut kaynakların ise Rus idaresi yanlılarınca yorumlanmasından ötürü Birleşik Azerbaycan tarihi ve kültürünün bilimsel olarak araştırılması ve yorumlanmadığından bahsetmiştir (Elçibey, 1997, s. 24). Elçibey, Azerbaycan özelinde, Türk dünyasında tarih yazımı meselesini ortaya koymuştur. O, Türk dünyasında tarih yazımı meselesini;

“Ben şimdilik ilk önce tarihsel mantık yöntemini kabul etmememizi öneriyorum. Çünkü bilim adamlarımızın neredeyse hepsi tarihi Marksist-Leninist yöntemlerle araştırmışlardır... Bu yöntem neden uygulanıyor. Birincisi, gerek Azerbaycan’ın gerek bütün Türklerin ve gerekse bütün dünyanın eskiçağ ve eskiçağ tarihleri ya az araştırılmış veya hiç araştırılmadığı için bu yöntem uygulanmaktadır. Rus bilim adamları mite, anadile ve dine dayanan mantığı reddederek sosyo-ekonomik yapılara dayalı sınıfsal bir mücadele tarihi kaleme almışlardır...”

sözleriyle ifade etmiştir (Elçibey, 1997, s. 36). Elçibey’in Azerbaycan özelinde ortaya koymuş olduğu bu mesele, Sovyetler Birliği’nin ideolojik temele dayalı olarak uygulamış olduğu sömürgeci düzeninin bir neticesidir. Gerek Çarlık idaresi gerekse Sovyet yönetimi Türk dünyasını temsil eden teşekküller arasındaki siyasi, askeri, iktisadi ve sosyo-kültürel bağları sistematik olarak yok edilmesi için yaklaşık olarak iki asır boyunca politikalar üretmiş ve uygulamışlardır. Rusların haricinde, Türkler arasındaki tarihi ve kültürel bağları koparmak, Türk dünyasının temsilcilerini ayırıştırmak için Doğu Türkistan’da Çin idaresi, Güney Azerbaycan’da ise İran yönetimi büyük gayret göstermişlerdir. Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın birleşmesi

için ömrünün sonuna kadar mücadele edecek olan Elçibey, Türk dünyasının ortak tarih ve kültürüne dair unsurlar, değer hükümleri, tarihi zeminde araştırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Türk dünyasındaki meselelerden bir diğeri güvenlik veya milli ordu meselesidir. Türk dünyasının Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği, başta Ruslar olmak üzere, farklı etnik kökene sahip asker ve köylüleri, Türk milli hâkimiyetini parçalamak amacıyla Türk ellerine getirip iskân etmişlerdir (Gömeç, 2011, s. 56) . Rus askerlerinin Türk coğrafyalarında sayılarının giderek artması ve Türklerin ordu içindeki etkinliklerinin azalmasıyla beraber Rusların hâkim olduğu alanlardaki nüfus ve nüfuzu giderek artmaya başlamıştır. Bu durum, başta Türk-İslam anlayışının yaygın olduğu Azerbaycan coğrafyası olmak üzere, Türk dünyasının tamamında gerçekleşmiştir. Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki askeri ve siyasi etkinlik alanı Elçibey'in iktidara gelmesiyle son bulmuştur. Elçibey, bu manada milli istiklal hareketini ve milli demokratik süreci sağlıklı olarak yürütebilmek için, Azerbaycan'dan 90 bin Rus askerinin çıkarılmasını gerçekleştirmiştir (Tahirzade, 2020, s.489). Sovyet mirası ve viranesi üzerinde, kendi sınırları ve arazisini korumayı bizzat kendisi üstlenmiş ilk devlet Azerbaycan olmuştur.

“Kendi ordusu olmayan halk da özgür olamaz. Rus ordusunu çıkardık. Bir memlekette başka bir ordu var ise o memleket özgür olamaz. Biz Rusya'nın Azerbaycan'daki askeri gücünü kırdık. Ondan sonra Rusya Elçibey'i görevden uzaklaştırdı. Ama Azerbaycan'a bir şey yapamadı. Önemli olan budur: Tereddüt ederseniz bir şey yapamazsınız.”

sözleriyle milli ordunun kurulmasını, bağımsızlığın bir göstergesi olduğuna işaret etmiştir (Çapraz, 2001, s. 60). Elçibey aynı şekilde Rus donanmasını da Azerbaycan'dan uzaklaştırmayı başarabilmiştir. Azerbaycan kara sularında Rus donanmasına ait 75 harp gemisinden 17'sini Azerbaycan savunmasına dâhil etmiştir. (Çapraz, 2001, s. 56) Fakat Rus hâkimiyetinde kalmış Türk dünyasının diğer temsilcilerinin milli ordu konusunda, tam manasıyla başarılı olduklarını söyleyemeyiz. Elçibey; Ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve her bir vatandaşın güvenliğinin sağlanmasının yanında Çin ve Rusya gibi emperyalist devletlerin yayılmacı politikalarına karşı Türk dünyası milli ordusunun kurulması gerektiğini ifade etmiştir. (Güler, 2006, s. 58). Bölgedeki yaşanan olayları bir tarihçi gözüyle değerlendiren Elçibey:

“150 yıldır Rus'un esareti altında olduğumuz için biz de asker psikolojisi ölmüş. Millet için yurdun için öleceksin. Bunu yapmak zorundayız. Bana diyorlar ki Elçibey insanları ölüme çağırıyor. Doğru! Ölüme çağırıyorum. Vatan uğrunda, bayrak uğrunda öleceksin! Bunu yapamıyorsan zaten yaşamaya hakkın yok!”

diyerek milli ordunun kurulması gerektiğine işaret etmiştir (Çapraz, 2001, s. 60).

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmiş oldukları dönemde, karşılaşmış oldukları meselelerden birisi de kurucu kadro meselesi olmuştur. Türklük, İslamiyet, çağdaşlık ve demokrasi temelleri üzerinde Azerbaycan'ı kuran Elçibey, Sovyetler Birliği döneminde Komünist ideoloji ile yetişen kadrolara da mesafeli durmayı bilmiştir. Sovyetler Birliği'nden tevarüs eden bürokratik yapı, özelde Azerbaycan'ı genelde Sovyetler Birliği içerisindeki Türk Cumhuriyetlerinin temel sorunu olmuştur. Elçibey, bu bürokrasi sorununu Ayaz Mutallibov'un Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası yapılan seçimlerde devlet başkanı seçilmesinde dile getirmiştir. Hayatı boyunca Komünist hiyerarşi içinde hiç yer almamış olan Elçibey, “Azerbaycan eski komünistlerin elinde bağımsızlığını kazanmaz. Kırk yıl Moskova'nın emrinde çalışanlar, Moskova'ya kırk göbek bağıyla bağlananlar, Azerbaycan'ı hürriyete kavuşturamazlar. Azerbaycan, bu komünist artıklarından temizlenmedikçe bağımsız olamaz...” (Bakiler, 2001, s. 94-95) diyerek sadece ülkesindeki durumu değil,

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte, cumhuriyetlerde ortaya çıkan siyasi tabloyu açıklamıştır. Yine Karabağ'daki Ermeni saldırıyla ilgili olarak yalnızlığını “*Türk cumhuriyetleri ile Azerbaycan arasında kardeşlik vardır. Türk cumhuriyetlerinin başkanları Moskova'dan çok korkuyorlar... Mesela Asker Akayev “Türkler Ermeni soykırım” yapmıştır” diyor... Kafasında O'nun Türk şuru yok. Yani korkak bir siyaset yürütüyorlar...* (Çapraz, 2001, s. 57) cümleleriyle açıklamış, Komünist ideolojinin etkilerinin kadrolar üzerinde devam ettiğini anlatmıştır.

Cumhurbaşkanlığı döneminde bağımsızlık, demokrasi ve çağdaşlaşma yolunda millî adımlar atan Elçibey'in iktidarı; Güney Azerbaycan ile görüşleri ve vesayetini sürdürme isteğindeki Rusya'nın etkisi, Ermeni işgali altındaki Karabağ meselesi ve Hazar enerji kaynaklarının Batılı devletlerin iştahını kabartması gibi sebeplerden dolayı çok uzun sürmemiştir. Başta Rusya, İran gibi devletlerin kıskırtması ve devlet kademelerindeki üst düzey bazı görevlilerin ikiyüzlü tutumu neticesinde, Elçibey'in daha önce cephedeki başarısızlıklarından dolayı görevden aldığı Albay Suret Hüseyinov Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri Gence'de isyan etmiştir (Güler, 2006, s. 116). İsyanın üzerine ciddi şekilde gidilmediği için, Suret Hüseyinov Gence'de bulunan bütün polislerin silahlarını toplatarak şehri tamamıyla ele geçirmiştir. Rusya'dan askerî destek alarak Cumhurbaşkanı olmak arzusunda olan Suret Hüseyinov'un isyanının genişlediği günlerde Başbakan Penah Hüseyinov da istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey bir yandan Karabağ'da Ermenilerle, diğer yandan da asilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. İktidardan uzaklaştırılmasının esas sebebinin Azerbaycan üzerinde Rusya'nın askeri ve siyasi etkinlik alanına son vermesi olduğunu söyleyen Elçibey; Keleki köyüne çekilmek zorunda kalmıştır. Elçibey, Son Rus askerinin 26 Mayıs 1993 tarihinde Gence şehrinden ayrılmasından sonra yakın arkadaşlarını toplayarak onlara “*Biz artık tam bağımsız devletin vatandaşlarıyız! Ancak Rusya bunun bedelini bize ödecek. Onun bizi iktidardan uzaklaştırma kararı kesindir. Bu hazır olmalıyız*” (Tahirzade, 2020, s. 489.) diyerek basiretini göstermiştir. Gence'de çıkan isyandan sonrasında, Azerbaycan Türklüğünün geleceğini şahsi geleceğinden üstün tutan Elçibey, Azerbaycan'da kardeşkanı dökülmesine müsaade etmemiştir (Halilova, 2012, s. 330). Rusya'nın, Türk dünyasını oluşturan topluluklar arasındaki rekabet ve kıskançlığı kullanmak suretiyle, zaman zaman uygulamaya koyduğu Türk'ü Türk'e kırdırma tuzağına Elçibey düşmemiş ve 24 Haziran 1993 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmıştır.

Sonuç

Ebülfez Elçibey'in öğrencilik yıllarından itibaren Azerbaycan özelinde Türk dünyasının meselelerini çok ciddi bir inceleme sonucunda tespit etmiştir. Bu tespitleri çözüme kavuşturmada, Azerbaycan ve Türk dünyasından yeterli destek alamadığı için, kısmen başarı sağlayabilmiştir. Sovyetler Birliği'nde takip edilen açıklık (glasnost) politikası neticesinde kısmen özgürleşen politik ortamda, Moskova'nın Azerbaycan siyasetini tenkit edenlerin başında Elçibey bulunmaktadır. Azerbaycan Halk Cephesi'nin lideri olarak Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan özelinde Türk dünyasındaki siyasi, askeri, ekonomik, kültürel vb. politikaları düzenlemiş olduğu mitinglerde cesaretle eleştirmiştir. 7 Haziran 1992 tarihinde Bağımsız Azerbaycan'da yapılan demokratik seçimlerde oyların çoğunu alan Elçibey, iktidarda kaldığı süre zarfında Mehmet Emin Resulzade ve Atatürk ideolojisinde sorunlara çözüm aramaya başlamıştır. 150 yılı aşan Rus esaretinin ardından Azerbaycan'da bağımsız, millî ve demokrat bir devletin temellerini atmaya başarabilmiştir. Komünist Parti'nin Sovyetleştirme politikalarına son vererek, Türk-İslam anlayışı çerçevesinde millî bir siyaset takip etmiştir. Azerbaycan'da Türkçeyi resmi dil olarak ilan etmiş, 90 binden fazla askeri bulunan Rus silahlı kuvvetlerini ülkeden çıkarmak suretiyle önemli adımlar atmıştır. Elçibey, hukukî olarak bir Azerbaycan

toprağı olan Karabağ'ın Ermenistan'ın işgalinden kurtarılması gerektiğini iktidarı sürecinde sıklıkla dile getirmiştir. Tarihî olarak Türk toprağı olarak gördüğü Karabağ meselesinin barış yoluyla çözülmemesi halinde, bölgeden asla vazgeçmeyeceklerinin üzerinde durmuştur. Batı kamuoyunun Ermenistan, uluslararası hukukun ise Azerbaycan'dan yana olduğu Karabağ meselesinde, Elçibey kısmen başarıya ulaşabilmiştir. Karabağ meselesi ile Güney Azerbaycan'ın istiklalini tarihçi bakış açısıyla çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Müsavatçılık fikirlerini Birleşik Azerbaycan teziyle zenginleştiren Elçibey, *Bütünleşme*, *Milletleşme* ve *Devletleşme* politikasını uygulamaya koyarak, İran'ın hâkimiyetinde bulunan Güney Azerbaycan ile birleşmeyi hedeflemiştir. Bu maksatla Birleşik Azerbaycan Cemiyeti'ni kurmuş ve başkanlığını üstlenmiştir. Türk dünyasında ise Dilde, Fikirde ve İşte Birlik mefkûresiyle; siyasi, askeri, ekonomik, kültürel işbirliğine dayalı Türk Birliği üzerinde durmuştur. Türk Birliği'nin sağlanması için ortak alfabenin, milli ordunun ve Türk-İslam şuuruna sahip yöneticilerin iktidara gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Netice itibariyle yapılan bu çalışma ile Ebulfez Elçibey'in Türk dünyasındaki meselelere bakış açısını, tarihi temellere dayanarak izah edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- [1] Akyol, Taha (2001), “İşte Lider”, Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (13-36)
- [2] Aslan, Faruk (2001), “Türkiye İle Birleşmeliyiz” Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (63-66)
- [3] Aslan, Yasin (1992), Azerbaycan Tam Bağımsızlık Yolunda, Tamer Yayıncılık, Ankara.
- [4] Aslanlı, Araz (2002), “Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ”, Türkler, C. 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. (194-208)
- [5] Aydın, Yahya (2018), “Bütövleşme, Milletleşme, Devletleşme Ekseninde Elçibey’in Türk dili ve Edebiyatına İlişkin Görüşleri”, Azerbaycan Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluşu’nun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey’e Armağan, Berikan Yayınevi, Ankara. (499-529)
- [6] Bakiler, Yavuz Bülent (2001), “Elçibey’in Mirası” Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (311-316)
- [7] Bakiler, Yavuz Bülent (2001), “Elçibey” Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (187-190)
- [8] Bakiler, Yavuz Bülent (2001), “Mehmet Ceyla İle Elçibey Sohbeti” Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (111-124)
- [9] Bakiler, Yavuz Bülent (2001), “Servet Kabaklı İle Elçibey Üzerine Mühim Bir Sohbet” Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (93-110)
- [10] Bilgin, Taner (2016), Bir Türk Beyi Ebulfez Elçibey, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- [11] Cafersoy, Nazim (2001), Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara.
- [12] Çapraz, Kemal (2001), “Türk Dünyasının Büyük Önderi Elçibey’i Kaybettik” Elçibey, Size Dergisi Yayınları, İstanbul. (51-62)
- [13] Elçibey, Ebulfez (1997), Bütöv Azerbaycan Yolunda, Ecdad Yayınları, Ankara.
- [14] Elçibey, Ebulfez (2003), Bütöv Azerbaycan Düşünceleri, Haz: Adalet Tahirzade, Bütöv Azerbaycan Kitaphanesi Yayını, Bakü.
- [15] Erdoğan, Haşim ve Öz Enes (2017), “İngiliz Mandası Döneminde Türkmenler Ve Türkmeneli Özelinde Irak (1918-1932)”, Cappadocia Journal Of History And Social Sciences Vol.9-October. (232-246)
- [16] Gezenferoğlu, Fazil (1995), Ebulfez Elçibey Tarihten Geleceğe, Prestij Matbaacılık, İstanbul.
- [17] Gömeç, Saadettin (2011), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- [18] Güler, Uğur (2006), Elçibey, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- [19] Halilova, Hanım (2012), Ebulfez Elçibey İle Bağımsızlığa Giden Yol, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- [20] Kemaloğlu, Şeyda ve Kemaloğlu, Muhammet (2007), Berikan Yayınları, Ankara.
- [21] Mutlu, Nilüfer (2013), Ebulfez Elçibey’in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri, Düşünceleri ve Fikriyatı, Gazi Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

- [22] Nerimanoğlu, Kamil Veli (2002), “Azerbaycan Türklerinin İstiklâl Mücadelesi Önderi Ebulfez Elçibey”, *Türkler*, C. 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. (157-161)
- [23] Özdemir, Burcu (2012), *Tarihçi ve Aydın Kimliği ile Ebulfez Elçibey*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- [24] Özfatura, Necati (2001), “Elçibey'in Ardından” *Elçibey*, *Size Dergisi Yayınları*, İstanbul. (151-152)
- [25] Saray, Mehmet (2014), *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [26] Şimşir, Bilâl N. (2011), *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [27] Tahirzade, Adalet (2020), “Dr. Ebulfez Elçibey (1938-2000)”, *Azerbaycan Türklerinin Önderleri*, Altınordu Yayınları, Ankara. (479-507)
- [28] Tuncer, Hüseyin (2001), “Dünyayı Şaşırtan Lider: Ebulfez Elçibey” *Elçibey*, *Size Dergisi Yayınları*, İstanbul. (269-277)
- [29] Türker, Özgür (2018), “Elçibey'in Düşünce ve Eylemlerinde M. Kemal Atatürk Etkisi” *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu'nun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan*, Berikan Yayınevi, Ankara. (383-395)
- [30] Türker, Pınar Yiğit (2018), “Türklüğe ve Bağımsızlığa Adanmış Bir Ömür: Ebulfez Elçibey (1938-2000)”, *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu'nun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan*, Berikan Yayınevi, Ankara. (13-32)
- [31] Yeşilot, Okan (2006), “Karabağ Savaşının Sessiz Ve Mağdur Tanıkları” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Ocak. (85-92)